

Při výzkumu třídní a sociální struktury socialistické společnosti je oblast práce jedním z hlavních momentů určujících postavení jedince v třídní a sociální struktuře. Rozdíly, vyplývající z různého postavení jednotlivých tříd a sociálních skupin, profesních skupin apod. ve společenské dělbě práce, se promítají v konkrétním pracovním postavení a v podmínkách práce skupiny i jedince.

Jedním z aktuálních problémů při zkoumání vývoje třídní a sociální struktury naší společnosti, jakož i při zkoumání změn probíhajících ve sféře práce, je sledování diferenciačních a sblížovacích procesů mezi oběma našimi republikami. Z historického hlediska i z hlediska dalšího vývoje nabízí tato komparace bohatý analytický materiál. Lze předpokládat, že s globálními společenskými změnami souvisí i změny v postavení člověka v pracovním procesu i v podmínkách jeho práce.

Cílem analýz diferenciačních tendencí v oblasti práce mezi ČSR a SSR je odhalení závažných změn probíhajících v období výstavby socialistické společnosti. Jde o to určit, jak se v závislosti na *sociálně třídní příslušnosti, profesionálním zařazení a charakteru práce* mění konkrétní podmínky práce a pokusit se odhalit rezidua minulého vývoje. Výsledkem by mělo být stanovení hlavních diferenciačních linií ve sféře práce, resp. hlavních sblížovacích momentů mezi pracujícími ČSR a SSR v této závažné oblasti společenského života.

V současné fázi analýzy, která je obsahem předkládaného textu, jde především o zmapování stávajících diferencí v oblasti práce mezi identickými skupinami v ČSR a SSR; snahou je připravit analytický podklad jako východisko dalších komparací sociálních souvislostí práce v socialistické společnosti.

Metodická východiska zkoumání pracovního postavení a podmínek práce

V konceptuálním rámci analýzy vymezujeme tři základní okruhy zkoumání. Jsou to: *oblast sociálního a pracovního postavení a oblast podmínek práce*. V oblasti sociálního a pracovního postavení dále rozlišujeme dvě dimenze — *objektivní sociální souvislosti práce a pracovního postavení a konkrétní pracovní postavení*.

Vycházíme z předpokladu, že sociálně ekonomická pozice jednotlivce je dána jeho sociálně třídní příslušností, vlastnickým sektorem, charakterem vykonávané práce, stupněm vzdělání, odvětvovou příslušností a profesním zařazením. Je zřejmé, že tyto charakteristiky jsou objektivními sociálními souvislostmi práce a jako takové bezprostředně souvisí se zkoumáním procesů probíhajících v celé sociální struktuře společnosti. Tak, jak se mění charakter práce a vzdělání, odvětvová a profesní struktura, tak se vlastně (v širším slova smyslu) proměňuje i celé pracovní postavení lidí.

Předmětem našich analýz v této stati je však konkrétní pracovní postavení a podmínky práce.⁽¹⁾ Hovoříme-li tedy o *konkrétním pracovním postavení*,

(1) Některé proměny objektivních sociálních souvislostí práce a pracovního postavení mezi ČSR a SSR byly popsány ve stati: Hudeček, J.: *Postavení mladé generace v pracovním procesu*. Impuls 1983, č. 2, s. 49–66.

rozumíme především postavení definované funkčními souvislostmi pracovního místa; ukazatele, které v této oblasti analyzujeme, vypovídají o plnění funkčních požadavků kladených konkrétním pracovním místem. Jsou to například postavení v řízení, stupeň TKK, kvalifikační požadavky, resp. požadované vzdělání, požadovaná odborná praxe, rozsah kompetencí, nutná pracovní kooperace atd.

Podmínky práce — jsou složitě strukturovaným komplexem podmínek souvisejících s konkrétním pracovním místem i s celkovým sociálním klimatem podniku. Tento komplex je dán: a) obsahem práce, b) ekonomickými podmínkami práce, c) sociálně psychologickými podmínkami práce, d) souborem fyzikálních pracovních podmínek, e) zdravotně hygienickými podmínkami práce, f) technicko-organizačními podmínkami.

Uvnitř jednotlivých úrovní tohoto komplexu můžeme vydělit celou řadu dílčích konkrétních ukazatelů. Vzhledem k možnostem rozsahu předkládaného textu je zde neuvádíme; je třeba říci, že dále pracujeme vesměs se souborem indikátorů konkrétního pracovního postavení a podmínek práce tak, jak byly šetřeny v rámci rozsáhlého celostátního šetření *Třídní a sociální struktura ČSSR* na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let. Výzkum pochopitelně nemohl vyčerpat všechny závažné ukazatele z oblasti práce. Ta byla v uvedeném šetření jednou z oblastí společenského života, které byly zahrnuty do výzkumné problematiky; proto sledované charakteristiky práce jsou vzhledem k rozsahu použitých výzkumných instrumentů jakýmsi „výběrem“. Jejich předností je skutečnost, že byly získány přímo u zaměstnavatelských organizací zkoumané populace.[2]

V následujícím textu analyzujeme jednotlivé charakteristiky práce (pracujeme s nimi jako se závisle proměnnými) a sledujeme, jak jsou diferencovány v závislosti na sociálně třídní příslušnosti, profesionálním zařazení, popřípadě charakteru práce v komparaci mezi ČSR a SSR.

Do analýz nezahrnujeme v této stati výsledky zpracované na základě složitějších statistických procedur. Většinou také neuvádíme empirické údaje v jejich základním tvaru — v tabulkách relativních četností, neboť ty jsou k dispozici v *Pramenné publikaci z výzkumu TSS 1978*. [3] Systematicky dále pracujeme s indexem používaným pro synchronní a diachronní srovnání dvou distribucí, tzv. indexem vzdáleností či rozdílů dvou distribucí.[4].

Výsledek indexu značí počet minimálně nutných změn v jedné z distribucí, aby se rovnala distribuci druhé. Tedy čím nižší hodnota indexu, tím větší je podobnost obou distribucí, neboť struktura srovnávaných ukazatelů, a naopak. Pro analýzu sociálních diferencí je použití tohoto indexu velmi vhodné, což plně potvrzují naše dosavadní zkušenosti.

(2) Výzkum třídní a sociální struktury ČSSR se uskutečnil koncem roku 1978 na reprezentativním souboru 20 000 jedinců ve věku od 15 do 70 let za celou ČSSR. Realizoval jej kolektiv pracovníků Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV pod vedením F. Charvát a A. Matějovského ve spolupráci s FSÚ ČSSR. Byly zde použity dva základní instrumenty šetření: dotazník pro jednotlivce a domácnost a u osob ekonomicky aktivních navíc dotazník pro zaměstnavatelskou organizaci. Blíže viz: *Metodika výzkumu třídní a sociální struktury ČSSR 1978*. Praha, ÚFS ČSAV 1979, díl I. a II.

(3) Viz *Pramenná publikace z výzkumu třídní a sociální struktury československé společnosti*, Praha, ÚFS ČSAV 1982, svazek 1–5.

(4) Blíže viz: Charvát, F: *Sociální struktura socialistické společnosti a její vývoj v Československu*. Praha, Academia 1980, s. 37 an.

Index je definován takto: jsou-li $\{a_i\}_{1^n}$, $\{b_i\}_{1^n}$ dvě distribuce v procentech, je indexem vzdálenosti veličina:
$$q(\{a_i\}_{1^n}, \{b_i\}_{1^n}) = 100 - \sum_{i=1}^n \min(a_i, b_i).$$

Celkové diferenciační tendence v oblasti práce mezi ČSR a SSR

V období budování socialistické společnosti v ČSR v posledních 35 letech se uskutečnily hluboké přeměny v ekonomické i sociální oblasti. Vysoké tempo růstu materiálně technické základny i kvalitativní rozvoj výrobních sil se promítl i ve změnách sociálně třídní struktury obou našich republik. Vyrovnaly se sociálně třídní struktury ČSR a SSR, profesní struktury, proměnila se odvětvová struktura zaměstnanosti, vyrovnaly se vzdělanostní struktury obou republik atd.

Vzhledem k tomu, že výchozí báze těchto přeměn byla z důvodů rozdílného minulého vývoje ČSR a SSR jiná, byla relativně jiná i dynamika těchto procesů. Lze říci, že sociálně ekonomický rozvoj SSR měl „bouřlivější“ ráz.

Jak bylo zdůrazněno, globální společenské změny se promítají i v proměnách sociálně třídní struktury, ve vnitřním sblížování tříd a sociálních skupin; s tím souvisí i sblížování v postavení lidí v pracovním procesu a v podmínkách práce z hlediska vnitrotřídního a vnitroskupinového, resp. z hlediska identických sociálních skupin mezi ČSR a SSR.

Na druhé straně stávající rozdíly v materiálně technické základně výroby, v rozvoji pracovních sil, ve struktuře pracovních míst apod. mezi ČSR a SSR jsou zřejmě zdroji diferencí v oblasti práce mezi identickými sociálními skupinami a mezi identickými profesními skupinami.

Jak jsou celkově diferencovány sledované ukazatele z oblasti práce u ekonomicky aktivních populací mezi ČSR a SSR, bez ohledu na další třídní kritéria, ukazuje tabulka 1. Na základě indexů rozdílů jsme sestavili pořadí jednotlivých charakteristik podle míry diferencí.

*Tabulka 1. Diference v oblasti práce mezi ČSR a SSR
(indexy rozdílů v %)*

Vybrané ukazatele konkrétního pracovního postavení a podmínek práce		v % (index rozdílů)
1.	Rozložení pracovního volna	10,5
2.	Práce v oboru vzdělání	9,8
3. — 4.	Typ práce — technizace práce (pouze u dělníků)	7,0
3. — 4.	Zařazení podle tarifné kvalifikačního katalogu — TKK (pouze u dělníků)	7,0
5.	Dojíždění do zaměstnání	6,6
6.	Příjem	6,4
7.	Odborná praxe	5,8
8.	Velikost pracovních kolektivů	5,5
9.	Požadované vzdělání na pracovních místech	4,2
10.	Organizace pracovního režimu	3,6
11.	Účast na zvyšování kvalifikace	2,9
12.	Ztížené a zdraví škodlivé podmínky práce	1,6
13.	Postavení v řízení	1,5

Ukazuje se, že nelze hovořit o jednoznačně homogenních podmínkách práce obou ekonomicky aktivních populací, i když u celé řady charakteristik jsou v celkovém pohledu tyto rozdíly málo významné.

Výraznější difference v oblasti práce mezi ČSR a SSR zaznamenáváme až při detailnějším členění ekonomicky aktivních populací podle třídně sociálního složení, profesní příslušnosti, popřípadě charakteru vykonávané práce; u jednotlivých skupin pracujících v ČSR a SSR jsme tak identifikovali celou řadu zajímavých odlišností. (Do analýz nezahrnujeme pro nízké získané četnosti zkoumaných jedinců v SSR sociální skupinu ostatních družstevních výrobců a profese pracovníků ve vědě a výzkumu.)

Sociálně třídní a profesní diferenciacie v oblasti práce

a) Diference v konkrétním pracovním postavení mezi pracujícími ČSR a SSR

Jak již bylo řečeno, se změnami objektivních sociálních souvislostí práce se mění i konkrétní pracovní postavení ekonomicky aktivní populace. Znovu se potvrzuje, že s proměnami odvětvové struktury Slovenska [především přeměna převažujícího agrárního charakteru Slovenska v průmyslový], s rychlým vzdělanostním růstem slovenské populace [vyrovnání vzdělanostních struktur mladší a střední generace pracujících mezi oběma republikami] a zvyšujícím se podílem duševně pracujících byly setřeny výrazné rozdíly mezi slovenskou a českou ekonomicky aktivní populací v jejím *konkrétním pracovním postavení*.

V tabulce 2 zachycujeme sociálně třídní difference v oblasti práce. Ukazuje se, že konkrétní pracovní postavení je více diferencováno (hodnoty indexu rozdílů jsou vyšší než 10 %) mezi sociálními skupinami zaměstnanců [a to v oblasti požadovaného vzdělání na pracovních místech, v délce odborné praxe na zastávaných pracovních místech i v podílech na práci související s oborem vzdělání] a rovněž mezi družstevními rolníky obou republik [zvláště v ukazatelích požadovaného vzdělání na pracovních místech — bližší objasnění rozdílů uvádíme dále]. Celkově velmi malé rozdíly jsou mezi českými a slovenskými dělníky a vůbec nevýznamné rozdíly identifikujeme v konkrétním pracovním postavení mezi slovenskou a českou inteligencí.

Tabulka 2. Sociálně třídní difference v oblasti práce mezi ČSR a SSR
(indexy rozdílů v %)

	Dělníci	Intelligence	Zaměstnanci	Družstevní rolníci	Indexy rozdílů ČSR/SSR celkem
Konkrétní pracovní postavení					
Postavení v řízení	0,9	4,5	3,1	1,9	1,5
Požadované vzdělání	3,0	5,7	11,8	18,5	4,2
Odborná praxe	6,2	6,4	10,2	11,8	5,8
TKK	7,0	—	—	—	7,0
Práce v oboru vzdělání	10,8	3,2	11,8	8,7	9,8
Podmínky práce					
Dojždění do zaměstnání	12,9	3,2	6,0	22,8	6,6
Příjem	7,0	9,7	9,7	15,5	6,4
Pracovní režim	6,7	2,8	5,8	13,6	3,6
Pracovní volno	9,9	6,5	10,7	25,4	10,5
Pracovní kolektiv (velikost)	6,7	2,5	8,0	18,5	5,5
Ztížené podmínky práce	1,6	2,2	1,4	1,5	1,6
Účast na zvyšování kvalifikace	1,2	4,5	6,1	9,8	2,9
Typ práce (podle technizace práce)	7,0	—	—	—	7,0

Naznačené tendence v diferenciaci konkrétního pracovního postavení jsou poněkud ostřejší při detailnějším třídění podle profesních skupin. Vyšší míru heterogenity zaznamenáváme častěji mezi profesemi spojenými převážně s manuálním charakterem práce, ze skupin spojených převážně s duševním charakterem práce pouze mezi profesí odborných nevýrobních pracovníků v ČSR [viz tabulku 3].

Ukažme si, jaká je podstata některých významnějších rozdílů v oblasti konkrétního pracovního postavení mezi pracujícími ČSR a SSR. V první řadě

identifikujeme *rozdíly související se vzděláním a kvalifikací*, resp. s oblastí uplatnění vzdělání a kvalifikace. Jestliže bylo řečeno, že se sblížily vzděla-
nostní struktury ekonomicky aktivních populací ČSR a SSR, pak na druhé
straně existují ještě rozdíly v požadavcích na pracovní sílu na konkrétních
pracovních místech, v délce odborné praxe i v podílech pracujících, kteří jsou
činní v oboru svého vzdělání.

Tak například na Slovensku pracují družstevní rolníci i zaměstnanci vý-
znamně častěji než stejné skupiny v ČSR na takových pracovních místech,
kde není požadována kvalifikace (v ČSR to je zhruba každý třetí družstevní
rolník, v SSR každý druhý). Sociální a profesní skupiny s vyšším vzděláním
(středním odborným a vysokoškolským) však přitom v SSR častěji vykonáva-
jí práci odpovídající jejich kvalifikaci než v ČSR.

Celkově lze shrnout, že pro profesi požadované vzdělání je u ekonomicky
aktivních v ČSR a SSR diferencováno jednak po linii *manuálních profesí*
(s nižším naplněním kvalifikovaných míst v SSR), jednak po linii *duševních*
profesí, jejichž pracovníci v SSR pracují častěji než v ČSR na takových pra-
covních místech, kde je požadováno vyšší vzdělání.

Rezidua minulého vývoje Slovenska se projevují u starších skupin ekono-
micky aktivní populace (50—60 let): u některých profesí této části populace
existuje na rozdíl od ČSR podstatně vyšší zastoupení na takových pracov-
ních místech, která nepředepisují požadavky na kvalifikovanou pracovní sílu.

Jednu ze stránek procesu sblížování v oblasti práce mezi dělníky ČSR a SSR
lze například dokumentovat na obsazení stupňů *tarifně kvalifikačního katalo-
gu* (TKK) v obou republikách. Zatímco mezi dělníky střední a starší genera-
ce (35—54 let) v ČSR a SSR je difference v TKK na základě indexu rozdílů
17 %, tak mezi mladými dělníky (15—29 let) činí pouze 8 %, což svědčí
o tom, že zejména mladá pracující generace na Slovensku je nositelem pro-
cesu vyrovnávání dřívějších rozdílů v oblasti práce mezi našimi republikami.
Přitom je zřejmé, že obě struktury dělníků (podle zařazení do tarifně kvali-
fikačního katalogu) se budou, v závislosti na tempu zavádění výsledků vědec-
kotechnického pokroku do praxe a rostoucích požadavků na kvalifikovanou
pracovní sílu, nadále sblížovat.

U pracovníků s odborným vzděláním (tzn. u vyučených, u pracovníků se
středním odborným a vysokoškolským vzděláním) je to dále *práce v oboru*
vzdělání, která obě ekonomicky aktivní populace poněkud od sebe odlišuje,
s čímž souvisí i to, že v ČSR je větší fluktuace z oboru vzdělání. Příčinou
může být nejen nedostatek pracovních míst odpovídajících získanému vzdělání
a kvalifikaci, ale i subjektivní preference vedoucí mimo obor původního
vzdělání z důvodů různých sociálních výhod (např. přidělení bytu, vyšší příjmy
apod.).

Větší fluktuační tendence z oboru vzdělání v ČSR potvrzují i podíly pracují-
cích, kteří dnes v oboru svého vzdělání již nepracují, ale „pracovali dříve“; na-
příklad u dělníků to je v ČSR 29 %, v SSR 21 %, u zaměstnanců 26 % : 20 %
a u družstevních rolníků dokonce 27 % : 19 %.

V generačním srovnání se difference v podílech pracujících v oboru vzdělání
zvyšují ve prospěch SSR (v %):

	ČSR	SSR
35—44 let	64,3	73,5
45—54 let	56,1	67,3
55—60 let	59,2	72,3

Lze říci, že difference podle „práce v oboru vzdělání“ existují mezi ČSR a SSR nejen po linii manuálních profesí, ale i u profesí spojených převážně s duševním charakterem práce.

b) Diference ve sféře podmínek práce

Industrializace Slovenska v období budování socialistické společnosti s sebou přinesla i celkové vyrovnávání podmínek práce mezi pracujícími obou republik.

Přesto však řadu diferencí, zvláště u různých profesních skupin, můžeme ještě v této oblasti odhalit. Jsou způsobeny odlišnostmi struktury průmyslové výroby, stávající úrovně techniky a technologie, struktury pracovních příležitostí i odlišnostmi v organizaci práce v různých odvětvích a oborech.

Podle sociálně třídního hlediska jsou některé sledované ukazatele podmínek práce odlišné především u družstevních rolníků; vysokou homogenitu těchto podmínek vykazují naproti tomu skupiny inteligence a zaměstnanců v obou našich republikách (viz tabulka 2). Z hlediska profesních skupin identifikujeme u řady ukazatelů podmínek práce hodnoty indexu rozdílů vyšší než 15 %, a to zejména u zemědělských dělníků a dělníků při těžbě (viz tabulka 3).

Větší rozdíly existují především v *trvání dojížděky do zaměstnání, v oblasti příjmů, v organizaci pracovního režimu a pracovního volna*. V podstatě žádné rozdíly jsme neidentifikovali, pokud jde o práci ve ztížených pracovních podmínkách.

Ukazuje se například, že celkově je cestě do zaměstnání věnováno více času na Slovensku. Platí to zejména o dělnících (dělníci při těžbě, dělníci ve zpracovatelských profesích ve výrobě) a družstevních rolnících. Jestliže například většina dělníků v ČSR dojíždí do zaměstnání v průměru 15–29 minut, pak stejná skupina v SSR 30–59 minut. Diference jsou způsobeny odlišnostmi v sídelní struktuře, v nabídce pracovních příležitostí i v širších okruzích spádových oblastí v SSR.

Jako jeden z mála ukazatelů podmínek práce, podle něhož jsou identické sociální a profesní skupiny v ČSR a SSR více diferencovány, je příjem, konkrétně příjem z hlavního zaměstnání. Porovnání relativních poměrů pracujících v jednotlivých příjmových kategoriích v ČSR a SSR ukazuje zajímavá zjištění: většina profesních skupin v ČSR se relativně více podílí na středních a vyšších příjmových kategoriích. Nejvýraznější mzdové difference identifikujeme u *dělníků při těžbě* (index rozdílů 24,2 %) a u *stavebních dělníků* (index rozdílů 12 %).

Jestliže doposud byla většina diferencí v oblasti práce mezi ČSR a SSR spojena především s manuálními profesemi, pak příjem je diferencován i na úrovni duševní práce. Příčiny spočívají pravděpodobně v nižší vzdělanostní úrovni starších generací ekonomicky aktivních v SSR (např. ve vzdělanostní struktuře starších generací pracujících je v ČSR 38 % vyučených oproti 29 % v SSR, 10 % se středním odborným vzděláním bez maturity oproti 6 % v SSR apod.) i v rozdílných požadavcích na kvalifikovanou pracovní sílu.

Mezi diferencující ukazatele podmínek práce mezi ČSR a SSR patří v neposlední řadě i *organizace pracovní doby* (pracovní režim) a s ní související *organizace pracovního volna*. Ukazuje se totiž, že zejména v průmyslových odvětvích na Slovensku pracovníci manuálních profesí pracují častěji než v ČSR ve vícesměnném provozním režimu, a to zejména pokud jde o dvou- a třísměnné a třísměnné provozy. Tato skutečnost současně signalizuje tendenci vyššího využití strojového parku a technologických zařízení v SSR. V závis-

Tabulka 3. Profesní diference v oblasti práce mezi ČSR a SSR
(indexy rozdílů v %)

	Konkrétní pracovní postavení					Podmínky práce						
	Posta- vení v řízení	Požado- vané vzdělání	Odborná praxe	Práce v oboru vzdělání	Dojíž- dění do zaměst- nání	Příjem	Pracovní režim	Pracovní volno	Pracovní kolektiv	Ztížené podmín- ky práce	Typ práce (techni- zace)	Účast na zvyšová- ní kvali- fikace
Zemědělstí dělníci	4,3	27,6	11,3	9,9	19,8	10,7	16,7	18,6	18,8	2,0	—	8,7
Dělníci při těžbě	8,0	2,1	17,3	17,1	19,2	24,2	9,1	13,0	2,8	5,7	—	7,9
Dělníci zpracovatelé	0,4	3,5	7,4	11,0	14,0	10,4	16,3	12,3	12,2	0,7	8,0	0,2
Stavební dělníci	1,3	13,1	16,9	10,5	8,7	12,0	2,5	7,2	8,7	0,4	—	0,9
Provozní a obsluhující pracovníci	1,4	3,9	8,9	11,1	15,2	6,6	8,5	15,0	4,7	1,0	—	1,6
Techničtí pracovníci	2,8	9,7	9,5	5,9	6,9	9,6	2,9	9,7	5,8	3,0	—	3,9
Pracovníci správy a řízení	2,9	6,9	10,7	7,6	7,3	7,7	4,1	6,3	3,7	1,3	—	5,8
Odborní nevýrobní pracovníci (školství, kultura, zdravotnictví)	5,3	10,7	13,1	5,1	3,2	10,9	1,9	7,5	3,2	2,8	—	2,0

losti na pracovním režimu je diferencována organizace pracovního volna. Například podíly pracovníků s dvoudenním souvislým volnem v SSR jsou podle charakteru práce zhruba o 10—12 % nižší než v ČSR. Znamená to, že bez souvislého dvoudenního volna je relativně více pracujících v SSR — z fyzicky pracujících je to každý čtvrtý (v ČSR až každý devátý pracovník), z duševně pracujících každý šestý (zatímco v ČSR pouze každý osmnáctý pracovník). Je zřejmé, že naznačené tendence a rozdíly v pracovním režimu a v organizaci pracovního volna se pravděpodobně odrážejí i v některých stránkách životního způsobu (např. ve sféře volného času).

U dělnických profesí ve výrobních činnostech v průmyslu jsme rovněž sledovali podíly pracujících na jednotlivých stupních škály technického rozvoje podle *typu práce*. Ukazuje se, že s poněkud rychlejším tempem instalací nových provozů, moderních strojů a technologie do výrobního procesu v posledních letech v SSR rostly rychleji i podíly dělníků spjatých s prací na vyšších stupních technického rozvoje, to znamená na pracovních místech s částečnou automatizací a s plnou automatizací.

Typ práce dělníků v průmyslu je diferencován mezi ČSR a SSR i v různých podílech mužů a žen na škále technického rozvoje. Ženy pracují převážně na strojích a mechanizovaných strojních zařízeních (cca 54 % žen oproti 41 % mužů). Na druhé straně práce na vyšších stupních škály technologického rozvoje (na částečně a plně automatizovaných zařízeních) je více spojena s mužskou prací — v ČSR na těchto zařízeních pracuje 29 % mužů a 27 % žen, v SSR 35 % mužů a 27 % z celkového počtu žen.

Ukazuje se rovněž, že difference v „práci na strojích“ mezi muži a ženami jsou nižší v ČSR (index rozdílů 3 %) než na Slovensku, kde podíl mužů na práci na vyšších stupních škály je výrazněji vyšší než podíl žen (index rozdílů je 10 %).

Současné tendence v rozvoji vědeckotechnické revoluce a s tím související změny v obsahu a charakteru práce vedou na jedné straně k vyšší intelektuální práci, zároveň se však ještě často vyskytuje práce fyzicky namáhavá, vykonávaná mnohdy ve *ztížených pracovních podmínkách*.

Podle výsledků získaných na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let však pouze zhruba každý osmý pracovník v ČSR a přibližně každý devátý v SSR pracuje ve ztížených pracovních podmínkách. Nepříznivé vlivy takové práce jsou negativně pocítovány a jsou překážkou zvláště pro získávání mladých dělníků na tato místa; finanční atraktivnost či „zvýhodnění“ práce ve ztížených pracovních podmínkách není pro mladé dělníky dostatečně silným motivačním stimulem. Difference mezi ČSR a SSR nejsou v tomto směru významné.

Závěry

Konkrétní pracovní postavení a podmínky práce jsou významným sekundárním diferenciačním faktorem nejen různých tříd a sociálních skupin, profesních skupin apod., ale i identických sociálních skupin a profesí v ČSR a SSR. Na základě globálních sociálně ekonomických změn v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti se odvíjejí i diferenciační, resp. sblížovací procesy v oblasti práce mezi českou a slovenskou ekonomicky aktivní populací.

1. Z tohoto pohledu je *vnitrotřídní* a *vnitroskupinová* diferenciacie v oblasti práce mezi ČSR a SSR, co do míry diferencí, nejvyšší:

- a) u třídy družstevních rolníků,
- b) u sociální skupiny zaměstnanců,

- c) u dělnické třídy,
d) u sociální skupiny inteligence.

2. Na stejném základě můžeme — jako východisko dalších analýz v oblasti práce — vytvořit *typologii vybraných profesních skupin* podle toho, jak jsou jejich charakteristiky práce v komparaci ČSR—SSR blízké nebo rozdílné. Porovnáním diferenčiacních tendencí u dvanácti sledovaných ukazatelů lze stanovit, které identické profesní skupiny se vyznačují většími či menšími rozdíly v pracovní sféře (obsah identifikovaných diferencí je popsán v bodu 3 těchto závěrů).

Ukazatele s větší mírou diferenciacce mezi ČSR a SSR	Ukazatele středně diferencované mezi ČSR a SSR	Ukazatele s nízkou mírou diferenciacce mezi ČSR a SSR	Nevýznamně diferencované ukazatele mezi ČSR a SSR
příjem	požadované vzdělání na pracovním místě	typ práce (na základě škály technizace práce)	postavení v řízení
odborná praxe			zvyšování kvalifikace
dojždění do zaměstnání	práce v oboru vzdělání	TKK	ztížené pracovní podmínky
organizace pracovního volna	pracovní režim pracovní kolektiv		

Konkrétní pracovní postavení a podmínky práce komparované na bázi identických profesních skupin mezi ČSR a SSR jsou globálně diferencovány spíše po linii *manuálních profesí* než po linii profesí spjatých s charakterem duševní práce. Rovněž difference podle sociálně třídního zařazení je spojena s charakterem vykonávané práce s tendencí vyšších diferencí mezi dělníky ČSR a SSR ve fyzické práci ve výrobě.

3. Z hlediska jednotlivých charakteristik práce lze určit, jak se v závislosti na sociálně třídní a profesní příslušnosti tyto ukazatele podílejí na diferenčiacních, resp. sblížovacích procesech mezi ČSR a SSR:

Profesní skupiny s častými diferencemi a vyššími hodnotami indexu rozdílů v oblasti práce mezi ČSR a SSR	Profesní skupiny s méně častými diferencemi a středními hodnotami indexu rozdílů	Pracovní skupiny s malou frekvencí diferencí a s nízkými hodnotami indexu rozdílů
zemědělní dělníci	dělníci zpracovatelé	techničtí pracovníci
dělníci při těžbě	stavební dělníci provozní a obsluhující pracovníci	pracovníci na úseku řízení a správy odborní nevýrobní pracovníci

Dostáváme tedy jistou typologii sledovaných ukazatelů z oblasti práce podle velikosti rozdílů, jak byly identifikovány u stejných sociálních a profesních skupin mezi ČSR a SSR. Uvedená typologie (která má vnitrotřídní a vnitroskupinový charakter) ukazuje, že poněkud více jsou diferencovány podmínky práce a potom konkrétní pracovní postavení.

В дальнейших анализách пѹдје о то одһалит дифференциачни а сближовачи процесы между рѹзнѹми тѹдами а социальными группами а становит можнѹе вѹвојовѹе тенденце в тѹто зѹважнѹе области společenskѹго жывота.

Резюме

Я. Гудечек: Социально-классовая и профессиональная дифференциация в области труда между ЧСР и ССР

Актуальной проблемой при изучении развития классовой и социальной структуры нашего общества является прослеживание за процессами дифференциации и сближения между ЧСР и ССР в области труда. Важно определить, каким образом в зависимости от социально-классовой принадлежности, профессионального распределения и характера труда меняются рабочее положение и конкретные условия труда в рамках двух исторически отличных по формированию процессов развития. В данном анализе отражается стремление к отображению имеющихся различий в области труда между идентичными группами работников в ЧСР и ССР.

В концептуальных рамках анализа автор разграничивает две основных области: область социального и рабочего положения и область условий труда. В области социального и рабочего положения различаются два направления: объективные социальные связи между трудом и рабочей средой и конкретное положение в процессе труда. Предметом анализа в данной статье являются в первую очередь конкретное положение в процессе труда и условия труда. В основном автор использует систему показателей, использовавшуюся в рамках обширного общегосударственного обследования «Социально-классовая структура ЧССР в 1978 году».

В следующем разделе автор прослеживает за общими дифференциальными тенденциями в области труда между ЧСР и ССР. Очевидно, что на основе глубоких перемен в экономической и социальной областях, по мере роста материально-технической базы и качественного развития производительных сил социально-классовые структуры ЧСР и ССР выравнивались, как и профессиональная структура, изменилась отраслевая структура занятости; выравнивалась и профессиональная структура обеих республик.

Некоторые отличия в характере труда между ЧСР и ССР можно проследить по социально-классовому и профессиональному характеру. В области конкретного положения в работе — это различия в требованиях к образованию и квалификации на рабочих местах, в области ступеней тарифно-квалификационного каталога и в удельном весе лиц, работающих по своей специальности. В области условий труда были обнаружены некоторые различия в области доходов, в организации рабочего времени и свободного от работы времени, отчасти и в удельном весе трудящихся, стоящих на определенной ступени шкалы технического развития.

Автор подчеркивает, что конкретное положение в процессе труда и условия труда являются важным вторичным фактором дифференциации не только между различными социальными и профессиональными группами, но и между идентичными группами в ЧСР и ССР. Имеющие место различия вызваны в первую очередь различиями в структуре промышленного производства, в уровне техники и технологии, в структуре свободных рабочих мест и некоторыми различиями в организации труда в различных отраслях и областях труда.

В заключение автор предлагает, в качестве отправного момента для дальнейших анализов в области труда, типологию профессиональных групп (в распределении согласно Единой квалификации работ), в зависимости от того, насколько близки или различны их характеристики в сопоставлении ЧСР—ССР. Обнаруживается, что дифференциация в области труда между обеими республиками развивается скорее по линии профессий, связанных с ручным характером труда (в особенности между сельскохозяйственными рабочими и между рабочими в добывающей промышленности). Анализы также подтверждают, что у прослеживаемых показателей в области труда дифференцируются условия труда и лишь потом — конкретное положение в процессе труда. Автор подчеркивает, что на следующем этапе анализа в области труда будут определены вероятные тенденции развития в этой важной сфере общественной жизни.

Summary

J. Hudeček: Social-class and Professional Differentiation in the Area of Work between the Czech and the Slovak Socialist Republic

In the research of the development of our society's class and social structure, the examination of differentiation and homogenization processes between the Czech Socialist Republic (CSR) and the Slovak Socialist Republic (SSR) in the area of work represents a major problem. It involves the effort to determine the changes in the working position and concrete working conditions taking place within the framework of two historically differently based development processes in relation to social-class appturtenance, professional position, as well as to the character of work. The matter of utmost concern in the present stage of analysis is the mapping of existing differences in the area of work between identical groups in CSR and SSR.

Within the conceptual framework of analysis, three basic areas are defined: the area of social and working position and that of working conditions. In the area of social and working position, two further dimensions are distinguished: objective social implications of work and of the working position and the concrete working position. The analyses included in the present paper are primarily concerned with the concrete working position and working conditions. A set of indicators examined within the scope of the extensive national investigation "Class and Social Structure of the Czechoslovak Socialist Republic 1978" is made use of.

In the following part, attention is paid to the general differentiation tendencies in the area of work manifesting themselves between CSR and SSR. It has become evident that, on the basis of profound transformations in both the economic and the social sphere, hand in hand with the growth of the materially technical basis and with the qualitative development of productive forces, the social-class structures in CSR and SSR as well as professional structures have grown homogenous, the branch structure of employment has changed, cultural structures have reached the same level in both republics.

However, some differences between CSR and SSR in the area of work can be traced according to the social-class and professional character. In the area of concrete working position this involves differences in the claims laid on education and qualification in the respective working positions, in the occupation of the degrees of the rate-qualification catalogue, as well as in the proportions of people working in the branch of their education. In the area of working conditions, some differences have been identified in the sphere of income, in the organization of working hours and off-hours, partially also in the proportions of working people on the separate grades of the technical-development scale.

Stress is laid on the fact that the concrete working position and working conditions are a significant secondary differentiation factor not only between various social and professional groups but also between identical groups in CSR and SSR. For the most part, the existing differences are due to differences in the structure of industrial production, the present level of technique and technology, the structure of working opportunities, as well as to some differences in the organization of work in various branches and fields.

In conclusion a typology of professional groups (in a rough classification according to the Uniform Qualification of Occupations) has been worked out as a starting point for further analyses. Here attention is paid to similarities or differences in the characterization of professional groups in the CSR-SSR comparison. Differences between the two republics in the area of work appear to develop more pronouncedly along the line of professions connected with the manual character of work (in particular among farm labourers and workers in the mining industry). Analyses also corroborate the fact that, from among the examined indicators in the area of work, working conditions are more thoroughly differentiated than the concrete working position. It is pointed out that in the following stages of analyses in the area of work, probable developmental tendencies in this important sphere of social life will be established.